

Др ЈАРОСЛАВ ДАШИЋ

БРЕСНИЦА СА ТРГОМ ОД XIII ДО XVI ВЕКА
(ТРГОВИНА, ЗАНАТСТВО, НОВАЦ, ЦАРИНАРНИЦА)

Др Јарослав Дашић
УУ 32000 Чачак
Радише Поштић 7

UDK: 911.373(497.11),13/16"

Опоравак Европе, после ратова, супарништава и немира, започиње у XI веку. Унапређивано је привређивање. Крчењем шума побољшавана је земљорадња. Развијали су се занатство и трговина. Феудални систем се усавршавао. Његова ефикасност се потврдила развојем градова и оснивањем сајмова, са подстицањем трговине. Европско становништво се од VI до XII века повећало три пута. Напуштен је однос у коме је Европа више извозила него што је куповала. Од XI века на тржишту Европе успостављена је права трговачка равнотежа: европски производи размењивани су за источњачке, а градови су производили квалитетнију робу (не само, рецимо, тканине у Фиренци). Размена је вршена у житу, сушеној риби, у коњима и оружју, а све је то исказивано најчешће у злату. Злато се вратило у Европу. У више средоземних гра-

дова започиње ковање златника. Била је то последица економског развоја Запада, али је све више оствариван утицај на развој Истока.¹

Ово је нарочито подстакло економски развој жупа и других српских крајева.

У великом окружењу средином XII и у првој деценији XIII века ствара се држава Немањића.

Био је то почетак развоја културних, уметничких, градитељских и војних феудалних јединица у време стварања српске државе у средњем веку.

Овај део српске историје XII века може се везати и за личност кнеза Страцимира (1110–1189), брата Стефана Немање, односно Св. Симеуна (1112–1200). Страцимир је управљао пределима око Западне Мораве, око Чачка и даље од Бреснице. Време његове управе обухвата већи део XII века. Све упућује да су се бројни догађаји око Бреснице у XII веку збивали и уз учешће кнеза Страцимира, „којима је он дао печат”,² не само при подизању манастира Свете Богородице у Градцу (данас: Чачак), већ и оснивању трга у Бресници. Био је то период настанка, развоја и извршавања феудалних односа на основама диференцијације властеле и ситних власника и кметова. Уједно, и време оснивање државних институција – власти у жупама и властелинстава.

У тако успостављеном систему државне власти и економских односа важиле су одређене правне норме. Оне су могле бити и писане или су се обичајно преносиле. У српским државама, у феудално доба, било је више законских правила, међу којима је и знаменити Законик Цара Душана.

Стеван Првовенчани потписао је један од значајних докумената – Жичку повељу. Градња Жиче почела је 1208. године. Истовремено је писана повеља, уз учешће архимандрита Сава Немањића – он је „одредио Жичи посвету још док је боравио у Студеници”³ истовремено се бринући о изградњи задужбине свога брата. Посебно је интересантан део повеље који говори о прилозима властелинства, са називима села и засеља, планина, области. Међу њима се на више места истиче село Брестница, односно Бресница. У Жичкој повељи наглашава се колико је био простран један од земљишних поседа почетком XIII века – „при-

1. Pierr Vilar, *Zlato i novac u povjesti*, Nolit, Beograd, str. 45.

2. Др Јованка Калић, *Србија у доба кнеза Страцимира*, књига: *Богородица градачка у историји српског народа*, Чачак, 1993, стр. 49.

3. Др Гордана Бабић, *Посвећа најстаријих српских цркава*, књига: *Богородица градачка у историји српског народа*, Чачак, 1993, стр. 33.

ликом оснивања аутокефалне жичке архиепископије, затим какве су биле привилегије, правни и унутрашњи односи”.⁴

Делови Жичке повеље исписани су на зиду звоника архиепископске цркве. Ово је један од најстаријих сачуваних споменика српског народа. „Жичка повеља из око 1220, која је релативно блиска оснивању овог манастира, нема поседа који су на запад, према Чачку, ишли даље од Бреснице са тргом на левој, и Буковице и Пекчанице на десној страни Мораве”.⁵

Међутим, жички натписи представљају остатке двају повеља краља Стефана Првовенчаног, сина Стефана Немање (1112–1200) и синовца Страцимировог (1110–1189), и његовог наследника Радослава. О овоме Душан Синдик, поред осталог, каже: „Као најстарији датум постанка прве (северне) повеље може се узети крај 1219. године, јер се те године у јесен св. Сава вратио у земљу као архиепископ. Другу повељу би требало датирати према Доментијановом податку о крунисању, тј. између 1224. и 1227. Наиме, није искључено да је Радослав постао краљ, односно савладар, кратко време пре или после женидбе. Такође, постоји могућност да су Радослављево крунисање и женидба у некој међусобној вези”.⁶ Доказује се да прва (северна) повеља датира од 1219. године. За наш рад је веома значајно да се Бресница са тргом наводи у првој (северној) повељи. О томе говори текст повеље. Натпис на северном зиду под кулом манастира Жиче, поред осталог, каже: „А за храну и одевање онима који служе светом храму овом: село Талско, са Ратином и са Заклопитом Луком; Тополница с Војушама, Рибица са свим брежуљцима и са Бреном; Жича са Батином, Рибићи с Црном Реком, Тлсто Брдо са Рашким Делом и са Штитарином, Пешчаница сва с Печаном, Буковица, Граховишта сва, Свињци, Грачаница, Радијево, Конарево, Чрњаве са Серчом, Брестница са тргом, Свибница са Округлом, Бобоље са Чечином, Гвочаница са Пупавнима...”⁷

Жичка повеља упућује на чињеницу да жички поседе, односно властелинство, нису били повезани у целину, већ су растурени у разним областима српских земаља. Да би се ово боље схватило, помињемо поседе на шест локалитета:

4. Гавро А. Шкриванић, *Жичко епархиско власћелинство, Историја часописа САНУ*, Београд, 1954, стр. 147.

5. Андрија Веселиновић, *Чачански крај у средњем веку* у цитираном зборнику Богородица Градачка..., стр. 63.

6. Душан Синдик, *Једна или две жичке повеље*, Историјски часопис, Књ. XIV–XV, Београд, 1965, стр. 314.

7. Стеван Првовенчани, *Сабрани списи*, Београд, 1988, стр. 239, књига трећа, приредила мр Љиљана Јухас-Гиоргиевска.

„Прва група налази се на поречју доњег Ибра и Западне Мораве, дакле у области манастира Жиче обухватајући 32 села и засеока.

Друга група у области Јелице, тј. данашњем „Старом Колашину” са 5 села. Трећа група у Хвосну, тј. данашњој Метохији са 11 села и заселака.

Четврта група у Затону на десној обали реке Лима наспрам Бјелог Поља са шест села и заселака.

Пета група насеља у Зети, данашњој Црној Гори, са два села.

Шеста група са једним селом у Горској жупи, тј. југозападном крају данашњих Куча, тј. југоисточно од Никшића.”⁸

Нема доказа о томе како су поједини и веома удаљени поседи ушли у Жичко властелинство. Према анализама, закључује се да је у то доба, и на разним просторима, жичка архиепископија остварила највећи утицај код народа. То је и тада било у уској вези са економским односима, па је тако дошло до припајања појединих пунктова у целину властелинства, што је очит пример синтезе политичке и духовне власти на ужем или ширем простору. Централизоване економске иметак потхрањивао је односе у друштву, односе који одговарају тадашњој властели.

ПРВИ ПОМЕН БРЕСНИЦЕ

Међу разуђеним поседима Жичког властелинства била је најинтересантнија прва група у поречју доњег Ибра и Западне Мораве. На овом подручју налазио се манастир Жича са 32 села.

Прва група имала је четири подгрупе насеља: прва је обухватала 24 села и заселака у жупи Морави, четири села у старом Борчу, данашњој у чачанској општини – Бресницу са тргом и у Грузи, два села у старој жупи Моравици (данас: Моравички Стари Влахи) и два села у Гочаници. „По броју насеља ово је најача група, а по природи и плодности земљишта најбогатији део жичког поседа. Према распореду прилога, граница ове групе обухвата углавном територију између Бресничке реке и Грузе до њеног утока у Западну Мораву укључујући ту и села Бресницу и Сибницу, затим се наставља од ушћа Грузе на југ преко изворног дела реке Расине...”^{8а}

Гавро А. Шкриванић у студији „Жичко епархијско властелинство” детаљно је повезао са Жичком повељом и објаснио више места,

⁸ Гавро Шкриванић, цитиран рад, стр. 148.

^{8а} Исто, стр. 154–159.

међу којима је и Бресница. Она је тада припадала жупи Борач, на северозападној граници жичког властелинства, мада се у овом попису села из ове групе не наводи и Борач. Наводи се Бресница са тргом на преседлини југоисточних падина планине Рудник и северозападних падина планине Котленик. Село обухвата око шест километара пространства две групе насеља: Мала Бресница и Доња Бресница. У једном документу каже се да је назив Бресница добијен од бреста (дрвета) и да је словенског порекла. Истина, у једном турском дефтеру помиње се као Бресница – други назив Голитићи. Бресницу са тргом треба повезати са већим бројем путева који су се на том простору укрштали. Помињање Бреснице у XIII веку (1220) повезује се, такође, и са подизањем манастира Жиче и успостављањем њеног властелинства.

Постоји још докумената у којим се помиње Бресница:

- На географској карти – „Србија Стефана Немање и Стефана Првовенчаног – граница Србије после битке на Морави (1190)“;⁹

- на географској карти – „Држава краља Милутина и краља Драгутина – граница држава краља Драгутина 1291–1316. и краља Милутина 1319–1321. године“ (истим топографским знацима обележени су, поред осталих, Бресница и Рудник, што доста говори);

- детаљније се помиње у дефтерима из 1476, 1523. и 1528. године.¹⁰

Према томе, Бресница се у више историјских докумената помиње до периода овог истраживања и економске анализе нашег рада.

Не изостаје ни у дефтерима 1718. и 1822. године, који могу бити предмет даљих истраживања.

ПОЛОЖАЈ БРЕСНИЦЕ

Бресница је постојала од давнина ослањајући се на обронке Вујна, односно Острице, а делимично и Котленика. Она се полако спуштала у долину Бумбаруше, Вољавче и реке Бреснице. Вољавча и Бумбаруша се састају недалеко од манастира. У село Бресницу се укључују и Лугови, равничарски део познат по храстовима.

Бресница и околина насеља – Тамник са потесом Вољавча, Чрнава (сада: Тамник), Сирча и друга места до Западне Мораве и на исток до Котленика – представљали су заједничку, не само географску, већ и економску целину. Ово се непобитно утврђује на географској карти жичког епархијског властелинства.

⁹ *Историја српског народа*, Београд, 1981, стр. 303 и 453.

¹⁰ *Турски кавасарски пописи неких подручја западне Србије XV и XVI век*, књига I и II – дефтери: 1476, 1523. и 1528. године.

На овом простору – северни део властелинства изнад Западне Мораве – био је центар укрштања бројних путева, међу којима је и царски друм. Било их је неколико: између Тамника и Бреснице, између Бреснице и данашњег Бумбаревог Брда, између Бреснице и Борча и на краку пут према Трепчи (садашњој Горњој Трепчи) и манастиру Вујну. На овим путевима Бресница је била центар, са својим тргом, на коме су били застанци и предаси каравана и војски – да би се лакше савладали планинске терене са густом шумом. Ови терени су били на удару хајдучије. Ова раскрсница путева била је уско повезана са главним путевима према Руднику, Нишу, Жичи и на запад уз Мораву према Ужицу.

О раскрсници у Бресници и значајном путном правцу детаљно је писао (у својој студији „Вољавча нашег памћења”) проф. др Тодор Подгорац: „Нема сумње и то да је један од важних путних праваца, путева, друмова у средњовековној Србији био онај који је од Жиче ишао преко Тамника и Бреснице (на Вољавчу) ка Борчу и даље ка Руднику и Београду, везујући се са крацима за друге главне путне правце (из Борча: према Честину, Горњој Трепчи, према Јешевцу и даље према Вујну – Обровину)”.¹⁰

ЖИЧКО ВЛАСТЕЛИНСТВО И БРЕСНИЦА

Сматра се да су темељи феудалног друштва у Србији ударени у доба Стефана Немање и на тим основама изграђиване су српске средњовековне државе. У феудалном друштву, у време Немање, често се помињу, као друштвени слој, властела (велика и мала) или бољари (велики и мали). На овај начин вршена је подела људи – по богатству и посебној моћи у половини XIII века. Ови називи улазе у редовну употребу исправа и различитих књижевних садржаја. Поједини људи из редова властеле били су ближи сродници владајуће породице. Они су често добијали углед и виши положај – „војници” или црквени достојанственици. Тако настају и велможе, којима су подчињени и људи и већи поседи. Био је то пут да се створе властела и властеличићи – нова структура феудалног друштва – феудални господари, којима се прикључују представници цркве, утврђени црквеном хијерархијом. „Том кругу су још за Немањина живота припадали његови блиски сарадници, епископ Јефтимије и епископ Калиник, затим игуман Студенице, игуман манастира Светог Ђорђа у Расу, хиландарски и градачки игуман”.¹¹

10. Проф. др Тодор Подгорац, *Вољавча нашег памћења*, Крагујевац, 1992, стр. 37–88.

11. Милан Благојевић, *Владар и поданици, властела и војници, зависни људи и трговци, Историја српског народа*, Београд, 1981, стр. 372.

Оваква диференцијација започиње крајем XI и у XII веку, јер се и за време Немање увећава број епископских седишта, „краљевских манастира” и других угледних манастира и цркава. Долази до даље диференцијације, јер „да ли су феудална господа била властела или властеличићи, епископи или игумани, они су сви припадали једној, владајућој феудалној класи”.¹² Најмоћнији феудални господари били су владари и његова властела. Ови односи грађени су по узору на византијске. Уређење и подела српске земље – „ђедине” члановима породице извршено је у време Стефана Немање. Највећи феудални господари били су владари и властела. Владари су гледали на државу као наследно добро. Тако је Стефан Немања српску државу називао својом „ђедином”, или „отачаством”, које се може поделити „између чланова породице”, што је, заиста, и извршено управо у његово време. Напуштен је овај облик (удеоних кнежевина) с проглашењем краљевства (1217). „Иако је државу сматрао својом ђедином и отачаством, владар је у њој делио и власт и земљопоседе с властелом као с правом браћом. Тако од краја XI века и до проглашења краљевства владар носи титулу великог жупана, а његова браћа великог кнеза.”¹³ Титуле кнезова и жупана биле су доступне и властели. Тако су се стварале жупе – веће области, којима су управљали жупани или кнезови. У таквим областима – жупама биле су старешине војни поседници. Називани су војводама. Они су најчешће убирали приходе и извршавали обавезе у корист владара. Свака жупанија имала је управни апарат. Жупани су управљали, а његови извршиоци власти називани су „владаљцима” и „начелницима”. Када је део земљишног поседа предаван на управу некој цркви, формирано је властелинство, односно стварана је црквена управа на ужем или ширем простору.

Све су ово били облици владарске, односно феудалне власти у Србији. Постојећа власт је штитила властелина, а владар му је, као израз своје милости, преносио земљопосед – „властеоску баштину”, или их је повремено проширивао.¹⁴ Баштина је често обухватала десетине села, каткад и целе жупе. Овакви облици поседа су све више добијали изражита феудална обележја. Све обавезе су извршаване у три основне групе: у корист цркве, у корист владара и државе и у корист феудалног господара.

На овим основама образована су и властелинства. На једном од њих била је тадашња Брестница. „Обавезе властеле нису могле бити

12. Исто, стр. 373.

13. Исто.

14. Исто, стр. 375.

подједнаке, јер њихова властелинства нису била једнака по величини.¹⁵ Обавезе властелинства зависиле су од величине ужег и ширег пограничног појаса и од поверених војних дужности. Међу манастирским властелинствима постојале су одређене разлике пошто су манастирски људи, у начелу, ослобађани од војне службе. Становништво је увек било ангажовано на орању, жетви, вршидби, обради винограда, кошењу, коришћењу пашњака. Манастирска властелинства била су дужна да дају „оброк” и „позоб” када их владар посети.

Све указује да су и тадашњи Бресничани живели животом, ужег и ширег окружења, као и остало становништво у Србији. Нису били ослобођени појединих обавеза – све су извршавали у оквиру свог властелинства.

Између већих или мањих феуда обављана је размена производа, углавном на вашарима и трговима. Око познатих манастира и раскрсница тадашњих путева постојали су тргови, на којима је обављан промет стоке, коже, одевних предмета и других потрештина.

У средњовековној терминологији под „тргом” су подразумевани и роба и место где се обавља куповина и продаја. „Оваква места усталила су се још у преднемањићком периоду, обично по сеоским насељима, у близини цркава и манастира.”¹⁶ Из истраживања о Жичком властелинству произилази да се са леве стране Мораве само помињу: Бресница са тргом, Чернава (Тамник) и Серча (данашња Сирча). Највероватније су Вољавча, Тамник и друга околна насеља у XIII веку припадала Бресници (са великим просторима). Разумљиво је да је на таквим комплексима био посебан простор за стениште и промет разноврсне робе. Било је то и код других оваквих места у непосредној близини цркава или манастира. О томе проф. др Тодор Подгорац, пише: „Дакле, нема никакве сумње да је у та далека времена почев од XVI века у Тамнику (односи се на ондашње велике просторе Бреснице – напомена ЈД) постојао храм – црква, односно манастир; шта више, чини нам се да је богомоља постојала и знатно раније, крајем XII и почетком XIII века. Јер, како објаснити чињеницу да према историјским изворима и традицији Бресница с тргом, као важно административно и економско средиште ондашње Србије, није имала цркву – имала ју је суседна Чернава”.¹⁷ Ово су претпоставке. Ништа још није доказано, али се може веровати да је на бресничким просторима постојала богомоља. О томе

15. Исто.

16. Исто, стр. 383.

17. Др Тодор Подгорац, *Вољавча нашег памћења*, Крагујевац, 1992, стр. 56.

пише и Ј. Цвијић: „Код данашње бресничке цркве у једној равници налази се неко старо гробље са великим плочама. На некима од њих има урезан крст. И за ову цркву веле да је подигнута на темељима неке старе цркве”.¹⁸

Постоји један убедљивији податак: Богумил Храбак, у свом раду о манастирима и црквама од 1470. до 1570. године, даје, поред осталог, детаљне податке о поповима и синовима – „других почивших свештеника”. Тако је доказао да је „поповских синова било у Доњој Каменици (код Крагујевца), Горњој Горевници, Бресници, Горњем Баракову, Доњем Кулишеву и у Јерменовцима (код Тополе)”.¹⁹ У дефтеру из 1528. наводи се да Бресница има попа. Ово иде у прилог тврдњи да је у Бресници постојала богомоља.

О поклонима црквама говоре још неки подаци, међу којима је и један у уској вези са Бресницом и њеним тргом.

Стефан Немања је крајем XII века доделио Хиландару село Хочу „с тргом”. „Као краљ, Стефан Немањић поклонио је Жичи село Брестницу „с тргом” и село Пећ, које ће се развити у трг (данас град Пећ)”.²⁰ И ово, на посредан начин, говори о постојању цркве у Бресници. Поклањање Жичи већег поседа и села Бреснице „с тргом” догађа се у време проглашења краљевства 1217. или одмах после овога. Први српски краљ, при том свечаном чину, вероватно тада, испољио је своју милост и поклоном – преносећи веће комплексе земљишта Жичи када је формирано Жичко властелинство.

На том поседу земље Бресница је већ имала свој трг. Такав трговачко-прометни простор са другом инфраструктуром тога доба није могао да се изгради за кратко време, уочи поклона Жичи. Очито да је дугогодишња циркулација робе утицала да се за више година формира и створи Бресница са тргом. Произилази да су ово село и трг постојали и у XII веку. Ово потврђују и неки други подаци. Додела земљишта Жичи преко Западне Мораве имала је оправдање, не само са становишта земљорадње, већ је, вероватно, у то доба, Бресница поседовала значајан трг, односно велике трговачке просторе и другу инфраструктуру.

Наводимо још неке детаље у вези са постојањем Бреснице и трга:

Стефан Немања је добио „чест отачаства својег” – области Ибар, Топлицу, Расину и Реке. Помиње се да је Страцимир имао „удеону кнежевину”, у коју су улазили Бресница и други поседи северно од Западне

18. Др Ј. Цвијић, *Насеља српских земаља*, Београд, 1903, стр. 62.

19. Богумил Храбак, *Бројност свештеништва и манастира и организације цркве у Србији од 1470. до 1570. године*, зборник цитиран, Чачак, 1993, стр. 133.

20. Као под 11.

Мораве. Страцимир се у XII веку заустављао на северној граници: Рудник – Сувобор – Маљен – Повлен, која је „била врло осетљива граница између Србије и Угарске”.²¹ Произилази да су тадашњи владооци били веома заинтересовани за одржавање и развој северне Србије. У том циљу морали су развијати околна места и утврђивати одбрамбене тачке у Борчу и Честину. Бресница, као богато пољопривредно подручје, одговарала им је, не само за стедиште робе, што је било и веома значајно у то доба, већ и за војно коришћење путева и других инфраструктурних објеката.

Нема више докумената у којима се помиње Бресница у XII веку, изузев што се наводи у геоградској карти – битка на Морави (1190) – Србија Стефана Немање и Стефана Првовенчаног. Али, њено је битисање у то доба било итекако нормално са економског и војног становишта. Бресницу је било немогуће заобићи. Сви путеви од Дубровника у српске земље водили су кроз градове, поред осталих низ Западну Мораву и од Рудника кроз Бресницу на исток и јужне крајеве.

На просторима са леве стране Западне Мораве, око Бреснице и Борча, по ближим планинским деловима и на Руднику нису изостајали војни сукоби, уз мењање, повремено, равнотеже снага између Угарске, Србије и Византије. Осећала се Угарска противтежа византијском утицају на Србију. Осетно је то било у Немањино време. Пред крај XII века Угари су запосели градове на Дунаву, међу којима и Београд. Угарске амбиције биле су усмерене према византијским градовима на путу за Цариград (мада су Браничево, Ниш и Велбужд били византијски градови још 1198. године). „Између Угарске и Србије вероватно се већ тада устлила граница у планинском појасу који са севера затвара долину Западне Мораве.”²²

Постоји још један значајан податак. Свети Сава је, као први архиепископ српске цркве, основао епископије, обнављао и подизао нове цркве. Он је, још као архимандрит, одредио Жичи посвету када је боравио у Студеници после 1208. године. Он је тада бринуо о изградњи Жиче као задужбине свога брата Стефана. Жича је као најважније црквено седиште Срба подигнута од 1208. до 1220. године.²³ Одређивањем и давањем посвете Жичи, Свети Сава је, можемо утврдити, дао прве основе за писање Жичке повеље, мада је та слава припала Стефану Првовенчаном.

21. Јованка Калић, *Србија у доба кнеза Стјрацимира*, цитиран зборник, стр. 49 – 54.

22. Сима Ђирковић, *Унутрашње и спољне кризе у време Немањиних наследника, Историја српског народа*, I, Београд, стр. 263 – 265.

23. Др Гордана Бабић, цитиран рад, стр. 33.

Бресница са околним местима у XII веку била је, не само станица путника и трговаца, већ и војних формација. Обезбеђивани су услови да се на ужем или ширем простору око трга стварају станишта људи и робе и формирају војни логори – на путевима према северу и југоистоку. Бројни застоји и други боравци трговаца и војних лица утицали су на стварање већих или мањих станишта.

На таквим просторима Бреснице и околине рађали су се и умирали људи. О овоме говори више споменика и надгробних плоча. На старом гробљу, познатом као „Циновско” (у забрану покојног Николе Видојевића), учачају се велике камене плоче, неке утонуле у земљу. Казивао је Љубиша Видојевић из Бреснице да је на једном споменику била уклесана полуосмица или латинско слово S.²⁴ О Бресници и околним местима пише Ј. Цијић: „На граници Бреснице и Тамника налази се једно место Вољавча, за које веле да је на њему била нека стара варош. Сельаци причају да су ту налазили неке старе новце и ствари”.²⁵

Развој трговине био је у континуитету. На свим путевима повећаване су потребе за храном. Тако се сеоско становништво све више оријентисало на повећање својих производа. То је подстицало раст сеоских насеља, а са тим и сеоских тргова. Иначе, тргови у западној и средњој Србији формирани су средином и у другој половини XIII века. Све је то било после настанка трга у Бресници. О томе пише Милош Благојевић: „Међу значајне трговине у унутрашњости уврстиће се од средине XIII века поједина насеља која су на путевима трговаца представљала најважније етапне станице или крајњи циљ путовања. Њихов успон био је спорији, али и стабилнији. Тако се развијала Сјеница, а извесно време и Брсково, док ће се касније на сличан начин развијати читав низ насеља на обалама Дрине, Лима, Западне, Јужне и Велике Мораве, као и у долинама других река”.²⁶ Овим правцима су нарочито циркулисале робе, односно осећало се „снажније струјање економског живота и где су стварана језгра будућих градова”. На тим правцима, а нарочито долином Западне Мораве развијали су се градови: Ужице, Чачак... Све је то било доста касније – после зачетка Бреснице са тргом. Ово упућује на закључак да су економска и војна струјања са севера – Угара од средине XII века – утицала на подизање утврђења, настанак и развој насеља: Борач, Бресница, Чрнава (Тамник)... Према томе, може се закључити да је Бресница постојала и у XII веку.

24. Др Тодор Подгорац, цитиран рад.

25. Др Ј. Цијић, цитиран рад, стр. 62.

26. Милош Благојевић, цитиран рад 384.

БРЕСНИЦА И ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ

Жичко властелинство било је богато подручје. На њему је живео велики број зависних земљорадника и сточара. Али, ту су боравили и дубровачки трговци и други путници. За допрему своје робе имали су извесне обавезе према тадашњим властима. Обавезе странаца одмераване су по „урбуру”, а плаћали су и царине. Све је ово било усклађено с величином феудалних дажбина. Извршавање ових обавеза странцима је износило „мање или више од једне десетине”. Било је случајева да су трговци и рудари (Саси) успевали „да прихвате, одбију или се споразумеју с владаром око висине дажбина”. Између српских краљева и Дубровчана закључивани су уговори о обавезама. Тако је велики жупан Стефан Немања захтевао од дубровачких трговаца да исплате дажбине „што је закон тржником” утврдио.

Од средине XIII века наплата дажбина и царина била је све сложенија, а до краја XIII века изграђена су основна начела њиховог убирања. „За разлику од соли, скупопцена роба („од кавада па до свиле”) смела се продавати једино на краљевим трговима док за робу мале вредности таква ограничења нису постојала... Наплаћивање царине вршило се једино на трговима где је роба продавана, а не на трговима кроз које је само пролазила, што је важило и за робу која се увозила или извозила”.²⁷

Остварени царински и други државни приходи на „краљевим трговима” припадали су владару. Остварени приход на трговима манастира остао је овим богомољама. Овакав промет робе и циркулација новца остваривани су и у Жичком властелинству, односно на тргу у Бресници. Функционисали су српски и страни новац. Тадашња циркулација робе и новца организована је на познатим рударским насељима и трговима, међу којима се истиче Рудник. Трговци су поштовали локалне прописе, мада се нису устручавали и да их крше. Све се ово збијало у непосредној близини Борча и Бреснице и њеног трга. У рударским насељима, не само да је било Дубровчана, већ су ту живели и радили и Саси, познати рудари. Није искључено да их је било и у Бресници – Вољавчи и Тамнику: на овим просторима, истина нешто касније, почиње вађење угља са малих дубина.

Под утицајем економских и политичких кретања мењају се и државне територије. Већи број европских држава радио је на разбијању Византије. У томе су се нарочито истицали јужна Италија и Угарска, а

27. Исто, стр. 386.

каспије и Турска. Било је то у доба Урошеве и Драгутинове владавине. Србима је, истовремено, претила опасност и од Угарске. Краљ Драгутин (1276–1282) је, када је његова држава постигла велике успехе у материјалном смислу, успео да у састав своје државе укључи и Рудник, на граници према Угарској. Ово је успео успостављањем „породичних веза и политичким амбицијама, јер је од младости био упућен на угарски двор”.²⁸ На овај начин постала је безбеднија и територија Жичког властелинства.

Прикључивањем Србије коалицији западних сила (1281) с циљем да се уништи Византијско и успостави Латинско царство, потискују се Византинци. Краљ Милутин заузео је Скопље; Срби су у XIII веку неколико пута узимали и губили области у Македонији. Њему је успело да са својом војском (1284) заузме Струмску област до границе Свете Горе и до Егејског мора. Војне операције усмераване су и ка северу. Краљ Драгутин потискује Угаре и од своје таште Јелисавете добија Мачванско-босанску бановину. Тако се Драгутинова војска одомаћила „у Угарској”; при том, „подразумевани су: данашња Мачва, остали српски крајеви уз јужну обалу Саве, укључујући и Београд и североисточну Босну”.²⁹ Војни сукоби готово нису ни престајали. Све је то исцрпљивало Драгутина и Милутина. Колико год да су проширили своје територије, имали су и међусобне ратне сукобе. Сви ови ратови утицали су на смањење пролаза трговаца и војски север – југ и југ – север. Српске границе удаљене су од Жичког властелинства, односно Борча, Бреснице и даље од Мораве. Смањена је циркулација робе и златног новца. Требало је да прође доста времена па да домаћи трговци крену на север и да оживе повратне везе према центру Србије.

О отежаним економским односима говори се у једној Милутиновој повељи – да за дубровачке трговце у Руднику важе исте обавезе, дажбине као у Брескову. Када су се смириле ратне прилике на дубровачкој граници, позвани су трговци (1302) „да се врате у свој град”. Тако да су, иначе, трговци из Драгутинове државе поручили: „У овој земљи зло се чини”, правдали су се „да не могу проћи кроз земљу краља Милутина... да се борба између браће тада увелико распламсала”.

Услед војних и поремећених политичких околности, јављале су се све теже економске прилике. Неки трговци и њихови каравани (1305) више пута су нападани. Све економске и политичке тешкоће пренеле су се и на подручје Жичког властелинства.

28. Љубомир Максимовић, *Почеци освајачке пољитике, Историја српског народа*, I, Београд, стр. 439.

29. Исто, стр. 441 – 442.

ПОЗНАТИ ПУТНИ ПРАВЦИ

Људи су од давнина изграђивали и користили путеве, према условима и на одређеном нивоу развоја друштва.

Путеви су подизани поред водотокова, преко поља, долина или планинских гребена и пошумљених крајева. Тако су повезивани градови, села, богати рудници, огромне шуме и долине река. Саобраћај је у средњовековној Србији обављан у повољним и тежим условима, зависно од изграђености путне мреже. Тако је било и у ужем делу Србије: Београд – Рудник, Борач, Бресница – Жича, Београд – Градац (Чачак) – Бресница и друга места.

Највише су путовали трговци (каравани са робом и стоком), али и војске. Војске крсташа су од Београда према Нишу пролазиле северно-источном Србијом кроз „бугарске шуме”. Добрим делом (1096) користиле су неке путеве шумадијске области, а потом су се спуштале у долину Западне Мораве. Учесници Другог крсташког рата (1147) сличним правцем су прешли Велику Мораву. Крсташи Трећег рата (1189) бродовима и свим путевима доспели су до Мораве „и пребацивши се пркео ње бродовима улогорили се на пољу крај Браничева”.³⁰ Велики број војника користио је делом и путеве Шумадије; вероватно су додиривали и Грузу, можда и шири појас Бреснице. Јиречек каже: „Важан пут полазио је из Београда преко рударске вароши Рудника, долазио је у град Борач у долини Грузе, у омиљено боравиште деспота Стефана Лазаревића... Из долине Грузе могло се узаним кланцима, кроз које је Ибар продро, доћи у долину Рашке, пошто се прође поред манастира Жиче и Студенице и поред тврђаве Маглича”.³¹

Најпознатији је пут Београд – Рудник. Од Рудника према југу формиране су две варијанте путева према и преко Западне Мораве и Ибра у Жичу. Један – у долини реке Грузе и даље у долину Западне Мораве и Ибра. Пут је постојао преко села Кнежевца, ишао је на Баре, Гривац у варошицу Кнић, па на град Честин, „данас у рушевинама, источно од Грузе, а затим преко села Сибнице у Петропоље и у Жичу”.³² Овај правац је од Баре и Кнића у непосредној близини Браннице и њеног трга. Пут је делом пролазио и кроз Жичко властелинство. „Друга варијанта [пута] је ишла од Рудника, преко села Врбаве, затим је пролазила поред села Бело Поље, где је деспот Стефан Лаза-

30. Михаило Динић, *Српске земље у средњем веку*, Београд, 1978, стр. 91 – 92.

31. *Зборник Константина Јиречека*, 1, Београд, 1959, стр. 302.

32. Др Гавро Шкриванић, *Пућеви у средњовековној Србији*, Београд, 1974, стр. 103–104.

ревић имао летњиковац, села Бечевице, односно на град Борач, данашње село са рушевинама старог града, омиљено деспотово боравиште. Одатле се ишло преко села Пасијевић на село Витковац и на Жичу”.³³ Овај пут је непосредно пролазио преко Бреснице, Тамника и низ леву обаву Западне Мораве и преко Ибра до Жиче. Претпоставља се да је овим путем угарски краљ Жигмунд дошао у Србију 1389. године, „када је заузео и разорио градове Борач и Честин”. Све се ово догађало непосредној близини бресничког трга, јер је Борач утврђење изнад северне границе Жичког властелинства.

Познати су остаци старог утврђења на ушћу Груже у Западну Мораву. „Постојање овог утврђења говори да је на релацији Борач – ушће реке Груже постојао римски пут”.³⁴ Постоји вероватноћа да је овом трасом пролазио и средњовековни пут.

Према шеми путева у средњовековној Србији, постојао је и пут од Градца (Чачка) низ леву обалу Западне Мораве преко Бреснице, према Крушевцу.³⁵ На потесу бресничког трга, стецишту бројних људи, трговаца и других намерника, укрштали су се путеви од правца Београда: Рудник – Градац (Чачак) – Бресница – Жича, према истоку и југу. О том краку од Рудника преко Мајдана, према Градцу, писао је и Стојан Новаковић, а користио га је и Евелија Челебија у другој половини XVII века. О путевима овог краја, не без разлога, доста се истраживало и писало, првенствено да би се сагледало економско повезивање људи на бресничком тргу и другим сличним трговима. О путу са југа према средишту бресничког краја писао је Радомир М. Илић, а помиње га и Г. Шкриванић. Илић помиње пут „од старог Краљева” преко бресничког атара за Рудник, што је веома вероватно када се има у виду да се село Бресница помиње као трг око 1220. године у Жичкој повељи.³⁶ Слично пише и Ј. Цвијић: „Зна се и то да је преко атара бресничког раније ишао неки стари пут од старог Карановца (Краљева) у Рудник. Али се не зна баш тачно куда је тај пут пролазио”.³⁷

Увек се памтило који су путеви били сигурни, на којима су организовано штићени трговци. Али, трговци су се обавештавали и о несигурним путевима, појединим кланцима и непрегледним шумама („да не ударају другим путем”).

33. Исто.

34. Исто.

35. Исто, стр. 41.

36. Исто, стр. 104.

37. Др Ј. Цвијић, цитирано дело, стр. 62.

Каниц је уцртао римски пут на релацији Вишеград – долина Западне Мораве. Остатак овог пута – „стара калдрма” – пронађен је код села Велико Забучје: „Код куће Јаћима Младеновића налази се остатак старог пута у дужини од 500 метара”.³⁸ Према писању Јована Ердељановића, на релацији Чачак – Пожега наилазило се на трагове старог пута (у Придворици, Негришорима, Зеокама, Грабу, Горачићима), а овај је водио преко планине Јелице. На римским путевима и местима подизани су кастели или утврђења. Према Каницу, они се налазе у долини Западне Мораве – у Чачку, Краљеву... Овај римски пут је, више или мање, коришћен и у средњовековној Србији. Такву саобраћајницу користили су и Дубровчани према северној и централној Србији. Од Ужица пут је ишао за Пожегу, а одатле на моравски Градац (Чачак), па према Крушевцу и долини Велике Мораве. Он се у долини Западне Мораве повезивао са даљим и другим путевима, односно већим и мањим насељима и њиховим трговима. Био је ово најкраћи пут од Дубровника до централне Србије – у долину Западне Мораве, раскрсницу путева. У средњовековној Србији, а то значи у ближој даљој околини Чачка и Бреснице, постојали су сувоземни римски путеви, односно друмови, али и уски планински путеве којима је обављан каравански саобраћај.

Све ово потврђује да је Бресница са својим тргом била повезана или у непосредној близини више путева за каравански саобраћај са већим или мањим саставом људи. Било је и организованих поседника товарне стоке у трговини, војсци и властима. Саобраћај је успостављан према тадашњим могућностима и приликама.

ЗАНАТСТВО, ТРГОВИНА И ЦАРИНА

Нема изворних докумената о изгледу трга у Бресници. Али, он се није битно разликовао од других. Свакако су занатски производи из ближих и даљих места допремани и на бреснички трг. Било је то посебно место за већу циркулацију робе и новца. Занатски производи били су намењени, не само грађанима, већ и наоружању властелинске војске или других војних јединица. У сваком, па и Жичком властелинству било је разноврсних занатлија, нарочито ковача, грнчара, седлара, златара, терзија...

38. Исто, као под 36, стр. 129.

Дубровчани су на трг најчешће доносили робу, али и писма или поруке за владара или властелу. Све је ово утицало на успостављање чврстих веза са владаром и другим личностима како би се остварили плоднији трговачко – новчани односи. Ово је подстицало и развој домаће занатске производње, најчешће у близини рудника или тргова. Тако се занатство више развијало и на Руднику. Ово је подстицало домаће занатство, нарочито за израду оклопа за властелу и војску. Израђивана је коњска опрема (седла, плоче са прибором, узде и кожни амови). Златари су уграђивали украсне делове на опрему. Оклопи и друга опрема помињу се још од владавине Стефана Првовенчаног. Разноврсну војну опрему, оружје и одећу продавали су углавном Дубровчани. Чинили су то, свакако, и на тргу у Бресници. Развој ових веза потврђује и давање повластица Дубровчанима, као у повељи деспота Стефана Лазаревића од 2. децембра 1405. Промет овакве и сличне робе захтевао је и обезбеђење новчаних средстава. Властелинство је имало своју богајну, а владар – државну. Организовано су контролисани приходи и расходи. Једна од најзначајнијих ставки прихода била је од царина. Владар је одређивао успостављање нових царина или повећање царинских стопа. У ове послове укључивани су обично богати трговци, који су могли да обављају веће трговачке и новчане трансакције. Трговачки послови били су развијени и са северним суседом. Српски трговци слободно су одлазили у Угарску ради трговине „или на бројне деспотове поседе које је у тој земљи добио од краља, где налазе посао и зараду”.³⁹

Најчешће царина није наплаћивана на граници, већ на трговима, где је роба продавана, односно на ону која је продата. Преосталу је трговац могао да изнесе на други трг. „На сву преосталу робу трговац је плаћао царину на последњем тргу или на граници, уколико је желео да иде са робом у другу земљу. Приход од царине на трговима и у рудницама као легално право припадао је владару. Међутим, приход од царина владар је уступао црквама и манастирима, са оних тргова које им је раније доделио. Обично су то били мањи тргови на манастирским властелинствима”.⁴⁰

Трг у Бресници један је од оних на којима је обављан велики промет увезене робе и новца. Без сумње, био је значајан за наплату царина, јер се често налазио у непосредној близини северне границе Србије. Тада је допремана већа количина робе у Бресницу, а непродати део отпреман је на остале тргове у земљи. Од средстава Жичког властелин-

39. Др Андрија Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд, 1995, стр. 56.

40. Исто, стр. 222.

ства, по основу остварене царине, деспот Ђурађ Бранковић је, као владалац, 11. септембра 1429. у Жичи даровао манастиру Есфигмену приход од 50 литара сребра.⁴¹ Царински и други приходи служили су владару. Титуле деспота Ђурђа (1454) овако су наведене: „Благоверени господин деспот Ђурђе” (звон о цркве Богородице Градачке).⁴²

У то доба није постојала стална царинска служба за убирање прихода. Најчешће је то препуштено познатим трговцима, који су закупљали царину. Међу њима су Дубровчани и други пословни људи. Биле су познате царинске службе у Сребреници и Руднику. О овоме пише М. Динић: „У околини Рудника лежала су Сеоца (Селца), посебан мањи рударски центар у коме налазимо и Дубровчане. Сеоца су имала своју царину, независно од рудничке, која је 1413. издавана под закуп за педесет литара сребра годишње, тј око 1.000 перпера”.⁴³

Са закупом царина изношен је специфичан новац или се извозило сребро и злато из Србије, а то је повезано „са увозом различите робе, на првом месту тканина из Италије.”⁴⁴ Среброделци и златари боравили су најчешће у градовима. „Душанов законик је чак забрањивао да златар живи ван трга”.⁴⁵

Нека роба је имала само транзит – пролаз кроз неко место. Трговац је од једне границе до примаоца морао да „унајми нове поноснике који ће даље транспортовати робу”.⁴⁶ Таква роба додиривана је и Рудник и Бресницу за даљи транспорт према Бугарској и Угарској. Један од тргова био је у Бресници – караванска станица и царина, на коме је роба продавана или препакивана за даљи промет и другог примаоца према југу и истоку. На свим овим путним артеријама било је ханова – да се предахне и за дуже пребивање. Можда су се они налазили и на потесу Аниште (Ханови) у Бресници. Цена каравана за превоз робе на одређеном остојању била је утврђена у више места. У Ариљу: шест и Борчу: 5 – 9 1/2 перпера и грошева крајем XIII века.⁴⁷ Крамери су прихватили пуну одговорност за превоз робе. Караван се имао од 10 до 100 коња. Караванима су превожени, не само алати и оружје, већ и разноврсна роба за продају на трговима. Тако је допремала и на трг у Бресници.

41. Исто, стр. 75.

42. Исто, стр. 77.

43. Михаило Динић, цитирано дело, стр. 62.

44. Сима Ђирковић, *Работници, војници и духовници*, Београд, 1997, стр. 52.

45. Исто, стр. 64.

46. Михаило Динић, цитирано дело, стр. 307–308.

47. Исто, стр. 322.

РУДАРЕЊЕ

У средњовековној Србији било је развијено рударење. У неким крајевима од давнина су копане и прерађиване руде за потребе грађана и радионица. Неки рудокопи су напуштани, а отворана су нова налазишта, која су давала веће проценте квалитетније руде. Рударење почиње још од римског периода. О томе говоре остаци њихових рударских ходника и шљаке, заостале од топљења рудаче: „Старо рудиште, источно од Великог Штурца, нађена је једна плоча са натписом Септимија Севера. На простору од неких 16 км² око Великог и Малог Штурца леже трагови старе рударске делатности”.⁴⁸ Тога има и на неким другим просторима централне Србије.

После дужег прекида, рударење у Србији се обнавља када долазе Саси. У жупама које су биле подређене Жичи од стране Стефана Првовенчаног било је места за рударење: Левач и Лепеница (као жупа делила се на Горњу и Доњу). Првовенчани је подложио Жичи „Лепенице обе”.⁴⁹ Поред ових и других места, помиње се село Саси. „Име Саси сведоче да је ту морало бити рударске делатности”.⁵⁰ Често се помиње Рудник и, не без разлога, његова околина: према Левчу, Котленику, Гружи, Борчу, Бресници, Тамнику – до и преко Западне Мораве. Ова места помиње и Жичка повеља. Рудник су експлоатисали Саси од 1296. до пропасти Србије 1459. године, што упућује на чињеницу да је обављано рударење и у неким ближним местима. Саси су својим доласком доносили материјалну културу, „чија је срж била у развијеним вештинама рударења и металургије”.⁵¹

Српски владари, сваки у своје доба, тежили су да повећају своје приходе, односно да задовоље потребе властеле и војске. Јачали су своје економске потенцијале: рударење, занатство, трговину, а нарочито допрему стране робе са наплатом царина. Оснивањем и развојем рудника повећан је извоз гвожђа, бронзе, бакра, олова, сребра и злата из Србије. Дубровчани су куповали познате метале, а Немци су били главни купци бакра од Рудника. У књизи надзорника дубровачке ковнице за 1422. забележено је да је те године из Србије и Босне извежено 5.672 килограма сребра.⁵² Са сребром ишли су и други метали. Рудник посебно апострофирамо, јер су његови производи продавани и на тргу у Бресници.

48. Михаило Динић, цитирано дело, стр. 61.

49. Исто, стр. 58.

50. Исто.

51. Сима Ђирковић, цитирано дело, стр. 61.

52. Исто.

О рударењу и промету робе и новца у Србији (на његовим трговима) Сима М. Ђирковић, поред осталог, каже: „Разумњиво је да овако велике промене у економској ситуацији нису остале без утицаја на новчани систем. Страни новац који је циркулисао у Србији до средине XII века замениле су од времена краља Уроша I (1243–1276) емисије домаћег сребрног новца. Ова велика новина поклапа се са временом почетка рударске производње, била је свакако њоме омогућена, а истовремено је одговарала потребама даљег привредног развоја”.⁵³ Ово је било у уској вези са извозом сребра.

Према нумизмичарским ауторитетима, у Србији је до средине XX века исковано око 800 врста и варијанти новца. Сви овакви и слични откивци били су у вези са рударењем, ливницама и трговцима, који су и са оваквим робама трговали на свим трговима у Србији. То није могло мимоићи ни бреснички трг.

ПРОМЕТ РОБЕ И НОВЦА

На бресничком тргу обављан је промет разноврсне робе, коју су допремали дубровачки, угарски и византијски трговци. Било је ту рудара и занатлија са разноврсним потрепштинама из уже и шире околине. Дуго је вршена натурална размена разноврсних производа. Требало је доста времена да се појави новац, који ће олакшати и убрзати размену робе и услуга. Још за време римског царства функционисао је новац и био је у оптицају на нашем подручју све до XIII и почетка XIV века. Када се појавио српски новац, увек се у њему оскудевало. Истовремено је обављена размена производа. Плаћало се често стоком, житом, вином, искованим златом и сребром. Као еквивалент за размену коришћени су и коњи – за чоју и друге одевне предмете. На пример, око 1280. године продаван је један коњ за 16 лаката чоје, а 1372. размењена је робиња за коња.⁵⁴ Постепено су се све брже развијали робно-новчани односи у Србији, на свим њеним трговима. У време сусрета трговаца и војника увек је међу њима било и разноврсног новца. Колико год су трговци допремали и излагали робу на трговима, као и у Бресници, увек су носили и новце. Новци су били често у међусобној размени. Увек се тежило да се дође до новца вишег квалитета: од сребра и злата, који су лако прихватани на трговима.

⁵³ Исто, стр. 43.

⁵⁴ Др инж. Михаило М. Марић, *Економски развој Србије*, Загреб, 1939, стр. 69.

Понајпре ковани су златници у средоземним градовима: „фирентински флорин с љиљановим цветом и венецијански дукат с дуждом и св. Марком постали су, између 1250. и 1300. године, долари средњег века’... Тако је ковање златника последица економског развоја Запада”.⁵⁵ И ови златници нису могли заобићи трг у Бресници. Француска и Енглеска нису успевали исковати своје златнике пре XIV века. Иначе, српски ковани сребрни новац није заостајао иза оног западних земаља – градова.

По новим истраживањима, први српски новац био је – бакарни. Приписује се краљу Радославу (1227–1234). Сребрни новац издавао је краљ Владислав I (1234–1243), мада се сматра да је први српски новац кован још за владавине Стефана Првовенчаног (1196–1227). Већ издавање кованог сребрног новца почиње у доба краља Уроша (1243–1276), који је прихватио Сасе из Ердеља, са којима се интензивније кује српски новац. Ово је настављено и за време краља Драгутина (1276–1282) и краља Милутина (1282–1321). Ови новци су по спољном изгледу подсећали на млетачке грошеве, пошто су прве калупе радили млетачки мајстори.⁵⁶

Пошто је краљ Драгутин владао и делом територије северно од Западне Мораве до Мачве, Саве и Београда, кован је његов сребрни новац на Руднику, па није могао заобићи бреснички трг, на коме је обављена већа трговина робе и новца.

Стари српски новац кован је у Брскову на Тари око 1277. године, на Руднику 1333, у Скопљу, Призрену, Ариљу. Сребрници, Трелчи, Котору, Старом Бару, Улцињу, Скадру. Пред турском најездом Ђурађ Бранковић (1427–1456) ковао је новац у Новом Брду, Руднику, Смедереву и Сребрници.⁵⁷

Тај је новац увек био у промету на подручју Жичког властелинства, самим тим и на бресничком тргу.

ЕКОНОМСКИ ОДНОСИ И ИЗВРШАВАЊЕ ДАЖБИНА

После пада Србије под турску власт 1459. године, успостављен је отомански систем, пописана су сва катастарска насеља са знаком да ли се обрађује земља или је она запуштена. Ово се радило у склопу утврђивања броја становника и у циљу опорезивања. Попис је вршен

55. Pierre Vilag, цитирано дело, стр. 44–45.

56. Миодраг Угричић, *Новчани систем Јужнославије*, Београд, 1967.

57. Исто.

по насељима: тврђава, шехер, касаба, варош, пазар, махала, село, заселак. Приликом пописа у свим насељима навођено је какав статус имају његови становници: да ли су ратаји (ратари), власи (сточари), дербенције или нека друга друштвена структура. Пописом је утврђиван број хришћанских домаћинстава (одраслих, способних и нежењених) и домаћинстава муслимана (и у њима нежењених). У дефтерс су уношене њихове обавезе – натурално и новчано – према феудалној власти.

Посебно су навођене обавезе – испенца, коју су плаћали хришћани, и чифт-ако су били муслимани. Плаћан је порез у природи – десетина од свих зрнастих усева, пчела и вина (мошта). У новцу су плаћани ситнији приходи од лана, коноплје, сена, поврћа, порез на дрварину (из државне шуме), глобе за ситне прекршаје или за теже преступе, свадбарина, обавезе за умрле, нестале и одбегле робове. За млинове и ваљавице: на који начин се ужива – заједнички, у личној својини или на други начин, најчешће живом радном снагом, а затим порезом на те поседе.

Било је различитих пореза: „Ако је становништво било дербенцијско, тј. ако је било дужно да чува кланце и опасне пролазе, онда су ослобођени законских (обичајних) и ванредних пореза”⁵⁸, што је случај у Бресници. Попис је вршен по кнежевинама, нахијама, цематима. Кнежина се протеже на више нахија. На челу дела нахије налазио се примићур. Цемат је представљао мању скупину влаха, која би се могла означити као катун, мада су пописивани по селима. Постојали су и цемати муслимана.

Пописне катастарске књиге (дефтери) представљају изворе за проучавање, поред осталих, територијалних подручја, становништва, пореске политике и економских, односно аграрних односа, мада све више почињу да се посматрају и са становишта финансија.

На основу дефтера покушаћемо да се више аргумената осветлимо економске прилике у Бресници.

У дефтеру из 1476. године наведено је подручје у саставу казе (кадилука) Брвеник. Касније се овај кадилук дели на више кадилука (Рудник, Ужице, Пожега, Чачак). Кадилук се дели на нахије и насеља, а насеља на цемате. Острвици је 1476. припадало село Бресница. На челу се налазио примићур Радич, син Рајице. Први део засеока Бреснице налазио се према Руднику, припадао је Острвици. Касније (1528) Острвица се води као нахија. Бресница се састојала од два слоја становништва.

⁵⁸ *Турски катастарски пописи неких подручја западне Србије, XV и XVI век*, Чачак, 1984, стр. 7 и 9.

Први-осам домова и четири табије – извршавао је обавезе дајући десетак. Други су, са 32 дома и седам нежењених, чували кланац. Они „од сваке куће дају због чувања по 10 акчи испенце, пола лукна пшенице и пола лукна јечма. Овдашњи санџакбег нема се право мјешати у то”, пише у дефтеру.

Отоманска, односно нахијска, власт је од становника сваког џемата, односно села, остваривала 1476. године:

	Приход	825 акчи	цена у акчама
Испенца		315	–
Пшеница–лукана	16		
по 15 акчи		240	15,
Јечам – лукана	15	180	12,
Глоба		90 ⁵⁹	–

По једном домаћинству производило се пшенице 10 и јечма 9,4 лукана (бучука). Укупан приход власти износио је 825, укупан приход по домаћинству (32 дома) – 262 акчи.

Село Бресница 1528. године припадало је кадилуку Рудник: „Домова 24, табија 53, ратаја 1, табија 2”. (Недостају подаци о извршавању дажбина према власти.)⁶⁰

Село Бресница, други назив Голитићи, у 1528. години припадало је Рудничкој Морави: „Муслимана 2, домова 114, нежењених 10, баштина 2, стараца 1, синова спахија 5”.

Наводимо значајне обавезе домова:

	Приход	8.165 акчи	Цене у акчама
Порез на чифт		44	–
Испенца		3.150	–
Пшеница – лукана	55	1.760	32,
Јечам – лукана	36	768	21,
Раж – лукана	16	384	24,
Зоб – лукана	15	240	16,
Просо – лукана	6	144	24. ⁶¹

По једном дому просечно се производило: пшенице – око пет лукана, јечма – три и ражи – више од једног лукана. Три млина (воденице) радили су пола године. По плаћању обавеза у натури (десетак) од

59. Исто, дефтер 1476, стр. 115.

60. *Турски кайсарски войиси неких подручја зајадне Србије, XV и XVI век*, II, Чачак, 1985, стр. 36 – 37.

61. Исто, стр. 269 – 271.

свих зрнастих усева и у новцу (по другим дажбинама приближно десетку) произилази да је 114 домова остварило годишњи приход вредан 81.650, а по једном домаћинству – 716 акчи.

Бресница је 1528. године припадала Рудничкој Морави: „Домова 13, неожењених 2, поп 1”.

Наводимо најзначајније позиције – обавеза становништва:

		2.300 акчи	Цене у акчама
Приход феудалних власти		2.300 акчи	Цене у акчама
Испенца		525	–
Пшеница – лукана	11	352	32,
Јечам – лукана	8	192	24,
Раж – лукана	7,5	180	24,
Зоб – лукана	5	80	16. ⁶²

Добијано је више пољопривредних производа него раније, али су и знатније и обавезе у новцу. По једном дому производило се 8,4 лукана пшенице, јечма – шест, ражи – 5,7 лукана. Укупан приход власти износио је 2.300, по домаћинству – 1.769 акчи.

Бресница је 1528. припадала Рудничкој Морави: „Домова 20, неожењених 4, баштина 1, болесних 2”.

Приход тадашње власти био је 2.538 акчи, а највеће позиције:

			Цена у акчама
Испенца		625	–
Пшеница – лукана	25	800	32,
Јечам – лукана	21	504	24,
Просо – лукана	8	192	24,
Раж – лукана	3	48	16,
Зоб – лукана	3	48	16. ^{62а}

Остварена је производња по домаћинству: пшенице – 12,5, јечма – 10,5, ражи – 1,5 и зоби – 1,5 лукана. Укупно остварен приход власти достигао је 2.538, а сваког дома – 126,9 акчи. Испенца је износила 25 одсто обавеза. Произилази да је оставрен приход села у износу од 25.380, односно по домаћинству – 1.269 акчи.

Анализом економско–аграрних односа и пореза у Бресници из дефтера у 1476. и 1528. године долази са веома интересантних чињеница и закључака.

62. Исто, стр. 286 – 287.

62а. Исто, стр. 301.

Бресница се простирала на великом простору: на обронцима Рудника, односно од Острвице, са захватањем већег простора нахије Рудничке Мораве.

Било је пет делова села Бреснице:

У првом делу, који је припадао Острвици, 1476. године живело се у 40 домова, од којих су 32 чувала кланац. Житељи су били дербенџије. У новцу су исплаћивали испенџу од 315 акчи, што је 38 одсто у укупном порезу, а у пољопривредним производима обавезе су износиле 51 одсто.

У другом делу Бреснице 1528. живело је у 24 дома. Други подаци недостају.

У трећем делу села, који је припадао нахији Рудничка Морава, 1528. живело се у 114 домова. Овде су биле највеће обавезе у новцу: испенџа – 3.150 акчи или 39 одсто, у пољопривредним производима – 40, остали порези и глобе – 9,4 одсто. Остатак десетка учествовао је са 4,3 одсто. За три млина порез је износио свега 45 акчи.

У четвртом делу села Бреснице 1528. који је припадао нахији Рудничка Морава, живело се у 113 домова. Плаћањем је порез у натури и новцу. У укупном приходу турске власти (2.300 акчи) учествовала је испенџа са 23, пољопривредни производи са 64, остали десетак (на кошница, купуса, конопље, лука) са 3,3, остали порези – девет одсто.

У петом делу Бреснице, који је, такође, припадао нахији Рудничка Морава, 1528. године живело се у 20 домова. Испенџа је износила 625, односно 25 одсто, пољопривредни производи – 63 одсто, дестак (остали) – четири одсто, остали порези, глобе и један млин, који је радио целу годину – осам одсто у укупним пореским приходима тадашње власти.

Произилази да се у Бресници људи живело у 211 домова, од којих је 147 плаћало испенџу у 1528. години.

Обавезе у новцу и натури достигле су 825 акчи 1476. године за цемат који је припадао Острвици. У 1528. години већ – 13.003 акчи. Ови износи се не могу сабирати и поредити, јер су између њих велике разлике у вредности новца после инфлације и депресијације акче. У овом износу године 1528. испенџа учествује са 33 одсто (4.300 акчи од 147 домова), по једном домаћинству – 29 акчи. Највећи број становника био је у оном делу села са 114 домова. Према нашој процени, највећи број – 114 домова живео је у близини и око трга. Они су имали дажбине (у натури и испенџу) 63 одсто, а остала два села Бреснице учествовала су са 37 одсто у укупним приходима власти. На основу просечног десетка,

произилази да је укупан годишњи приход становника 1528. године износио 130.030, односно по једном дому 885 акчи.

На основу обавеза у натури, утврдили смо обим годишње производње зрнастих усева.

У 1476. години произведено је: пшенице – 320 лукана (бучука) по цени од 15 акчи и јечма – 300 лукана по 12 акчи. Укупна вредност 8.400 акчи.

У делу Бреснице у коме се живело у 13 домова произведено је по једном домаћинству: пшенице – 8,4 лукана, јечма – шест и ражи – шест лукана.

У делу Бреснице у коме се живело у 20 домова, према процени, произведено је по домаћинству: пшенице – 12,5, јечма – 10,5, проса – четири и ражи – 1,5 лукана. У овом делу села остварен је највећи обим производње по домаћинству.

У селу Бресници (други назив Голитићи) произведено је по домовима: пшенице – око пет лукана, јечма – три и ражи – више од једног лука. Био је ово најмањи обим производње по домаћинству. Разлог треба тражити, поред осталог, у томе што је из 114 домова већи број грађана живео и од других, изван пољопривредне, делатности.

Цена пшенице од 10 до 15 и јечма од осам до 12 акчи по лукну 1476. године биле су доста ниже него почетком XVI века. Цене су 1528. године износиле: за пшеницу – 32 и за јечам – 24 акчи по лукну, односно биле су веће за преко 100 одсто. Овакав раст цена пољопривредних производа утицао је на даљу инфлацију и пад вредности акче.

Услед раста инфлације и пада вредности акче, власт је повећавала порезе за хришћанска домаћинства. Испенца по домаћинству износила је: у 1476. години – 25, у 1516 – просечно 33 и 1528 – просечно 35 акчи. Власт је, очито, све више повећавала фискално захватање средстава.

Према томе, грађани Бреснице и других места морали су, без обзира на инфлацију и девалвацију акче, по сваку цену, извршавати своје обавезе према Турцима у новцу и натури. То је водило економском исцрпљивању и разарању породичних целина и смањењу броја становника. Ово потврђује и чињеница да је у 114 домова живело око трга 1528, а може се замислити колико је тек било становника пре сто година у бољим економским условима. Свакако, дакле, трг је са већим бројем становника поседовао развијенију инфраструктуру: куће, ханове за боравак путника, објекте за логоровање војске, услужне објекте за робу и смештај стоке и занатско-трговачки простор.

Колико год је турска царевина величала своју моћ, постепено су њене финансије слабиле. Радило се о турском сребрном новцу – акчи од једног грама 1476. године, који је касније, у XVII веку, имао само око 0,13 грама.⁶³ Ово потврђују и подаци из дефтера.

Економско стање Бреснице потврђују и ови подаци: становништво у пет делова живело је у 211 домова; у Мрчајевцима их је било 13, у Борчу – четири...

После разарања Деспотовине, Бресница, као дотадашњи економски центар, поделила је судбину готово свих Србије.

ВОЈНИ НАЈАМНИЦИ

У Бресници и око трга било је и војних јединица. Властелинству и владарима увек је било потребно више војника него што су редовне посаде од становништва у ужем или ширем окружењу. Обезбеђиван је додатни број војника и из редова најамника. Тако су и на бресничком тргу, поред класичног промета робе, претпоставља се, изнајмљивани и војници. Бресница је била у близини променљиве северне границе Србије, што је утицало на повећање броја најамника.

Најамнике је исплаћивао и деспот Стефан Лазаревић. Било је најамника из Италије, са ценом од три дуката месечно. Плате најамника у Турској износиле су од два до 13,6 дуката месечно. Најамници из Зете и Албаније плаћани су пет перпера месечно (односно 1,87 дуката). Неки – и испод „тржишне цене”. У једном тексту наводи се да је Стефан Лазаревић плаћао најамнике по „тржишној цени, вероватно приближно дубровачком ценовнику”.⁶⁴

Све упућује да је и на бресничком тргу циркулисао разноврсни новац – и по основу промета робе, али и најамника.

БОРАЧ И БРЕСНИЦА ПО ДОЛАСКУ ТУРАКА

Византија са царом Манојлом Комненом успешно је одржавала своју северну границу на Дунаву – држећи Браничево. Често је упадала у Мађарску преко Дунава. Међутим, после смрти Манојла Комнена 1180. године долази до наглог слабљења Византије. Мађари, у савезу са великим жупаном Стефаном Немањом, успевају да допру до Ниша и

63. Др Јарослав Дашић, *Динар и долар у кризама*, Чачак, 1990.

64. Др Андрија Веселиповић, *Држава српских деспота*, Београд, 1995, стр. 185 – 186.

Софије. За кратко време (1185–90) византијска власт је поново успостављена на Дунаву. О томе су се споразумели цар Исак II Ангел и краљ Бела III успостављајући родбинске односе. То је олакшало византијској војсци да победи Немању на Морави 1190. године. Међутим, убрзо је дошло до слабљења Византије. Од почетка XIII века Мађари су све више нападали на Србију, а од средине XIII века преовладали су њеним северним делом. „Стефан Првовенчани у биографији свога оца Немање, у којој приказује и неке догађаје из своје владавине, пише како нечастиви наговори два цара да ме оскрбе, краља угарског званог Андрију и цара грчког званог Јериса Филандра. Намера им је била да прогнају Стефана, а његову земљу поделе између себе.”⁶⁵ Одбране Србије дуго су трајале, са застојима и савезима. У исто време са севера нападали су Мађари. Била је променљива власт у северној Србији, све до Рудника и Борча. Рудник је често прелазео из руку у руку једне или друге стране. Једна од познатих одбрамбених тачака – утврђења била је у Борчу и Честину, са ослањањем на позадину – Бресницу и околину.

Краљ Драгутин је дуго задржао рудничко подручје, на југу и до Ариља, а „почетком XIV века (1301–02) налазимо Рудник у власти краља Милутина. Десет година касније имамо опет сигурне податке да Рудник држи Драгутин”.⁶⁶ Било је сукоба између браће: „Милутин је у тим сукобима успео да запоседне Рудник; то је стање које се одражава у изворима из 1301–02.” Да је Рудник био нова тековина за Милутина, види се из уговора о миру са Дубровником у септембру 1302, где протеже исти „закон на Дубровчане трговце у Руднику као што је било у Брскову”.⁶⁷ На овај начин регулисан је положај Дубровчана у Руднику, мада је он променио господара. Међутим, после овог сукоба, Рудник је био Драгутинов. Рудник су експлоатисали Саси после Брскова, од 1296. године, до пропасти Србије 1459. „На Руднику се експлоатисало сребро, олово и бакар. Око Рудника било је више рударских насеља. Ковница новца је тада најдуже радила. Почела је радити док га је још краљ Драгутин држао; на Руднику је свакако ковао свој новац и његов син Владислав II. После Дечанског и Душана, кад је држао жупан Никола Алтомановић 1367–73, ковница је израђивала његов новац”.⁶⁸

Михаило Динић наводи бројне историјско – географске податке. Он помиње жупу Борач, планину Котленик, Честин и Бресницу са тргом, Сирчу и друга места. „У долини реке Груже добро су позната два

65. Михаило Динић, цитирано дело, стр. 95.

66. Исто, стр. 140.

67. Исто, стр. 141 – 142.

68. Исто, стр. 61.

средњовековна града Борач и Честин, чије се рушевине виде поред данашњих истоимених села. У историју улазе кад је угарски краљ Жигмунд провалио у Србију”. Угари са севера увек су тежили да што даље допру у српске крајеве. Успева им често да запоседну територије северне Србије после Косовске битке. „Велики поход против Срба... краљ Жигмунд је преузео неколико месеци после Косовске битке, у јесен 1389. освојивши при томе Честин и Борач у Грузи, које није дуго задржао”.⁶⁹ Радило се о простору скоро на самој граници Жичког властелинства, односно на улазу у Бресницу и трг, на коме је увек било разноврсне робе или стоке. Увек се, иначе, тражио начин за одбијање Угара.

После овог боја Честин се не наводи у изворима. Тада је Борач, у време деспота Стефана Лазаревића, постао средиште борачке власти, „у којој су лежала села манастира Враћевштице – „друга” Враћевштина, Граховац и Коњуша, и села логотета Стефана Ратковића – Врбава, данас Врбаво, и Старче (непознато)”.⁷⁰ Као што се види, Бресница се не наводи у борачкој власти. То је и разумљиво: она је припадала Жичком властелинству. Било је недозвољено да неко тако лако преузме посед од властелинства, од цркве или манастира, па зато Бресница није могла бити укључена у борачку власт. Уз то, она је била на већем простору, са већим бројем становника и знатном инфраструктуром у селу и на тргу.

Турци су први пут заузели Борач 1438. године, самим тим и Бресницу са околином. Коначно су освојили Србију јужно од Западне Мораве 1455,⁷¹ а Србију дефинитивно 1459. године.

Пре овог историјског догађаја, у ближој околини Борча и Бреснице затекле су се значајне личности – владари Србије. Северно од Борча налази се село Бело Поље. Ту је био један од деспотових двораца: „На месец дана пред смрт налазио се у њему Стефан Лазаревић и ту су га затекли дубровачки посланици”.⁷² Деспот је понекад боравио и у самом Борчу.

Овај крај посећивани су – раније и касније – и други владари:

У августу 1354. боравио је Душан „на Брусници под Рудником”, одатле датира једну повељу у време сукоба са Угарима.⁷³

Деспот Ђурађ Бранковић боравио је и у манастиру Светог Пантелејмона 1430. и 1432, а сахрањен је у Кривој Реци, на притоци Дичине,

69. Андрија Веселиновић, цитирано дело, стр. 114.

70. Михаило Динић, исто, стр. 69.

71. Исто.

72. Исто, стр. 61.

73. Исто.

притоци која данас носи имс Деспотовица. „Ту има стара црквина, а мало даље стари град и још остатака од некаквих зиданих зграда”.⁷⁴

Рудник и Острвица често се помињу у историјату развоја рударства и као седишта властеле. Турци су први пут заузели и расули Острвицу 1438, кад и Борач и Бресницу. Острвица је враћена деспоту Ђурђу 1444, а потом преузео ју је Мехмед II 1454. године и остала је турска са падом Деспотовине.⁷⁵

ЗАКЉУЧАК

Развој Бреснице са тргом био је у уској вези са оснивањем Жичког властелинства. Званично, Бресница са тргом први пут се помиње у Жичкој повељи у XIII, мада више докумената упућује да се устврди да је она постојала и крајем XII века. Положај Бреснице је веома интересант – у средњем веку представљала је географску и економску целину. На том простору су се укрштали бројни путеви.

Бресница са тргом је почетком XII века, вероватно 1217. или 1219. године, поклоњена, као земљишни простор, манастиру Жичи. Учинио је ово Стефан Првовенчани. Тада је створено и Жичко властелинство. Трг се увек подиже у близини цркве или неке друге богомоље. Детаљним истраживањем и повезивањем више чињеница, закључили смо да је и у Бресници, поред трга, постојао манастир.

Бресница, Борач, Чрнава – Тамник (крајем XII и почетком XIII) и друга места била су у непосредној близини северне границе средњовековне Србије. На тим просторима – Рудник и његови обронци – често су избијали сукоби између Угара, Срба и Византије. Доласком на власт краља Драгутина, граница бива померана према северу, па је Жичко властелинство постало безбеднија територија.

Изграђивање путева било је у вези са економским развојем градова и села. Ово важи и за Бресницу са тргом. Њен центар био је на раскрсници путева, који су се усмеравали према истоку, северу и југу, што је омогућавало сталан развој трга и околине. Са запада су долазили Дубровчани доносили робу на трг у Бресници. Сматра се да је био најзначајнији правац Београд – Рудник, а од тог места формирана су два пута према Жичи и даље на југ. Ове путеве нарочито су користили трговци и војне јединице.

Занатство, трговина и царина развијали су се на Руднику и на тргу у Бресници. Допремана је и продавана разноврсна страна роба, не само

74. Исто.

75. Исто.

оружје, оклопи за војне јединице и коњска опрема. Доприносило је то и развоју домаћег занатства (ковачи, седлари, златари, терзије и други).

Сви послови допреме и промета стране робе били су у уској вези са успостављањем царине. Владари су утврђивали царинске стопе и поверавали ову организацију најбољим трговцима, који су успешно наплаћивали царину.

Производња и промет робе на тргу у Бресници били су у узајамној вези са подстицањем рударења у непосредној близини. Рударење на Руднику омогућило је отварање топионица и извоз бакра, олова, сребра и злата из Србије. Истовремено ковани су сребрњаци и унапређивани економски односи на просторима северне Србије и бресничке околине. Сребрњаци су ковани и у непосредној близини Бреснице. На Руднику је кован златни новац краља Драгутина, а то је рађено и касније. Овакав и страни новац, са циркулацијом робе, није могао заобихти бреснички трг.

При попису становништва, односно катастарских подручја, 1476. и 1528. године, Турци су утврдили да се у Бресници живело у 211 домова, највише око трга – у 114. Било је ово место са највишим бројем домова у односу на околину, изузев Рудника (654 кућа). Са ових простора Турци су наплаћивали највеће дажбине – порезе. Ово је било стање после пропасти Србије (1459). Колико ли је тек било домова око трга и у Бресници у средњовековној Србији? Ако је Бресница издвајала 13.828 акчи дажбина (1528), онда је јасно да је она са тргом поседовала и остваривала знатно веће економске ефекте у доба пре пропасти српске државе.

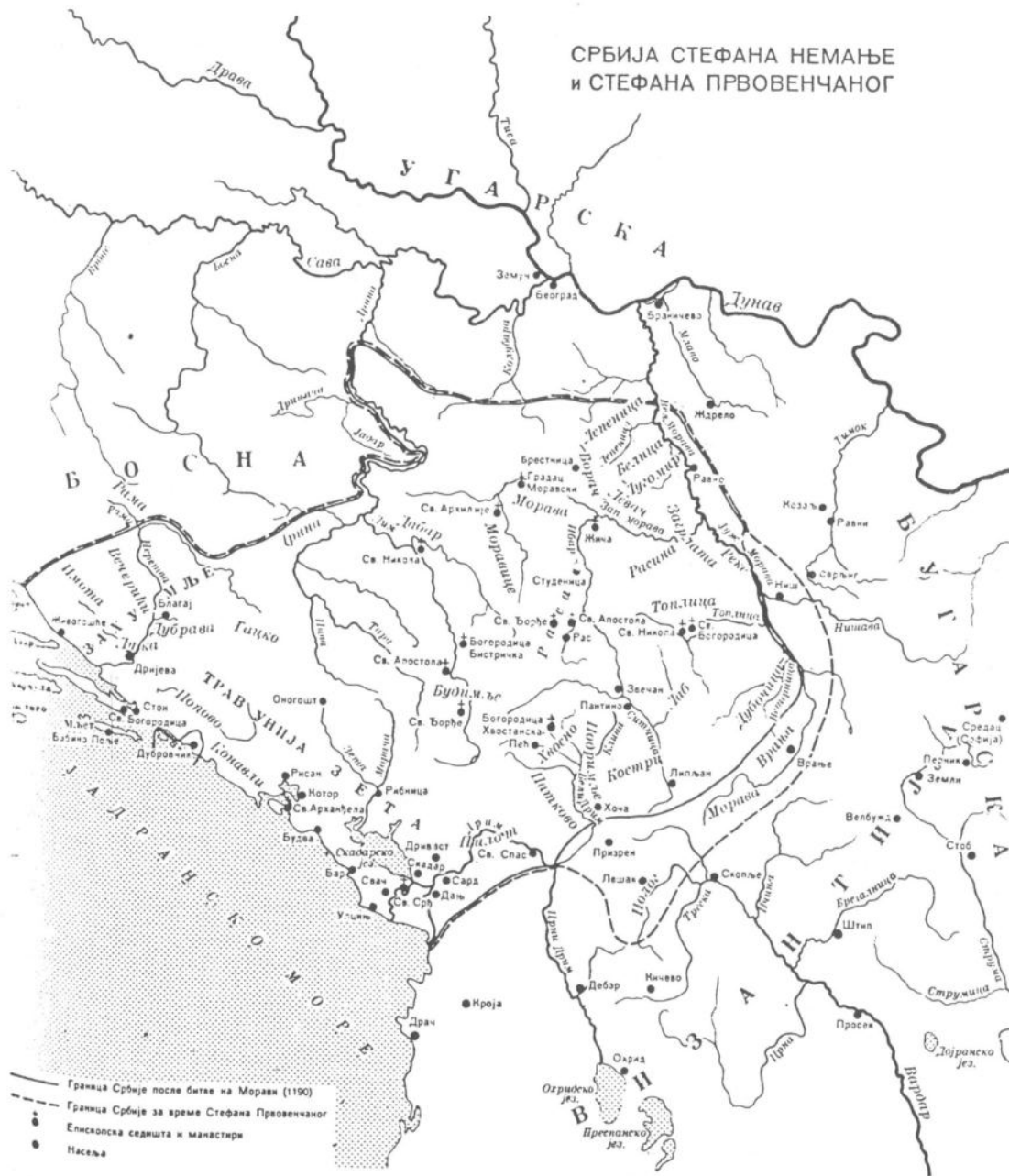
Доласком Турака (дефинитивно) за Западну Мораву (1455) и падом средњовековне Србије 1459. године, Бресница са тргом завршава свој економски просперитет. Истина, она и даље постоји и помиње се у турским дефтерима 1476, 1528. и 1718. Године 1822. имала је 81 кућу. Она је у време турског периода власти доживела велики пад, да би се од Првог српског устанка опоравила и развила по свим основама.

BRESNICA ET SON MARCHÉ ENTRE LES XIIIe ET XVe SIÈCLES

L'agglomération de Bresnica et son marché furent mentionnés pour la première fois dans la charte de Žižka au début du XIIIe siècle, entre 1217 et 1220. Elle faisait partie du fief de Žižka. Plusieurs documents nous portent à supposer que Bresnica avait déjà existé vers la fin du XIIe siècle. Elle se trouvait au croisement des voies importantes, ce qui favorisait le développement économique de toute la région et l'établissement d'un marché à Bresnica. Y fonctionnait aussi un service des douanes. Cela permettait une circulation intense des marchandises et de la monnaie d'or.

L'agglomération de Bresnica comptait 171 foyers en 1528, concentrés surtout autour du marché. L'invasion des Turcs et la chute de l'État serbe (1459) mit fin au marché et à la prospérité de Bresnica. Les defters turcs la mentionnaient encore en 1528 et 1718.

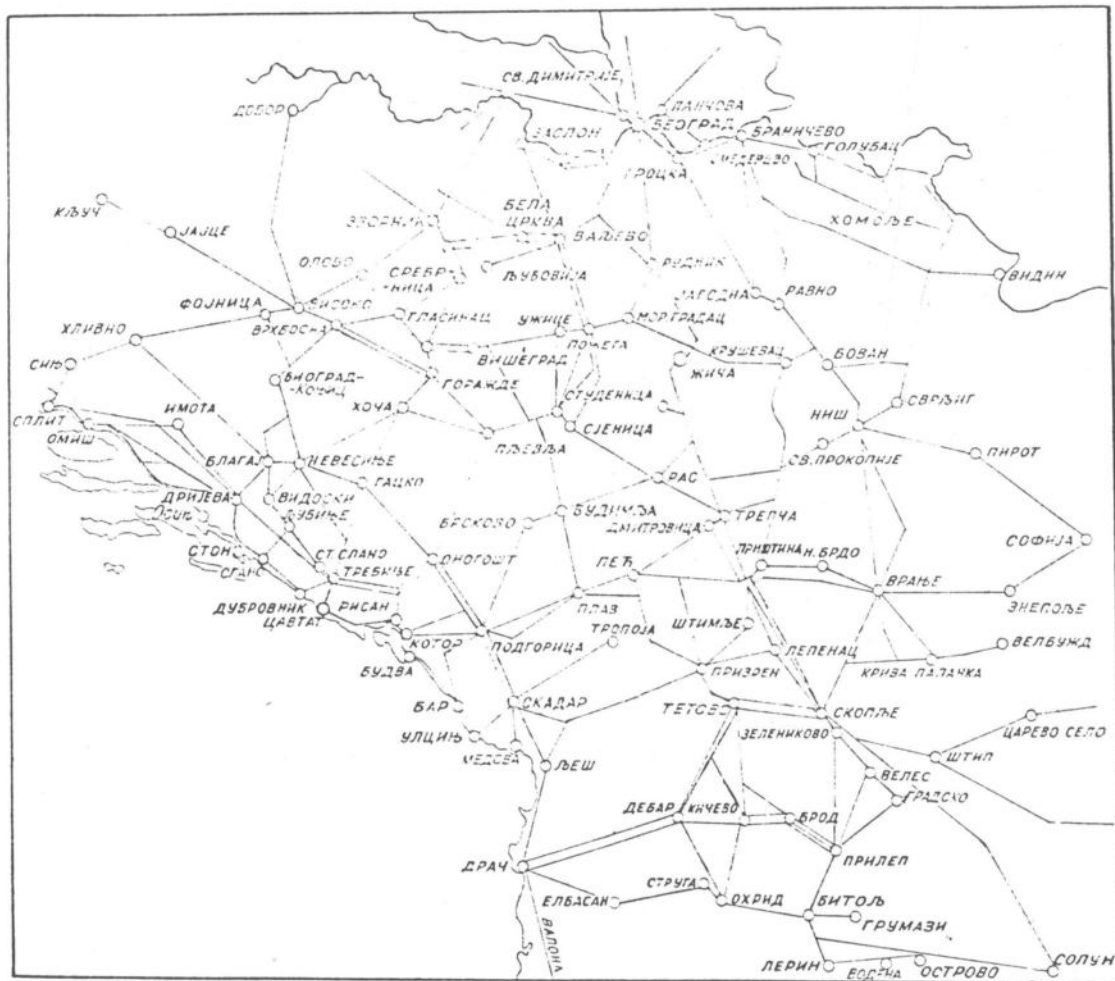
Dr Jaroslav DAŠIĆ

Сл. 1. Србија Стефана Немање и Стефана Првовенчаног

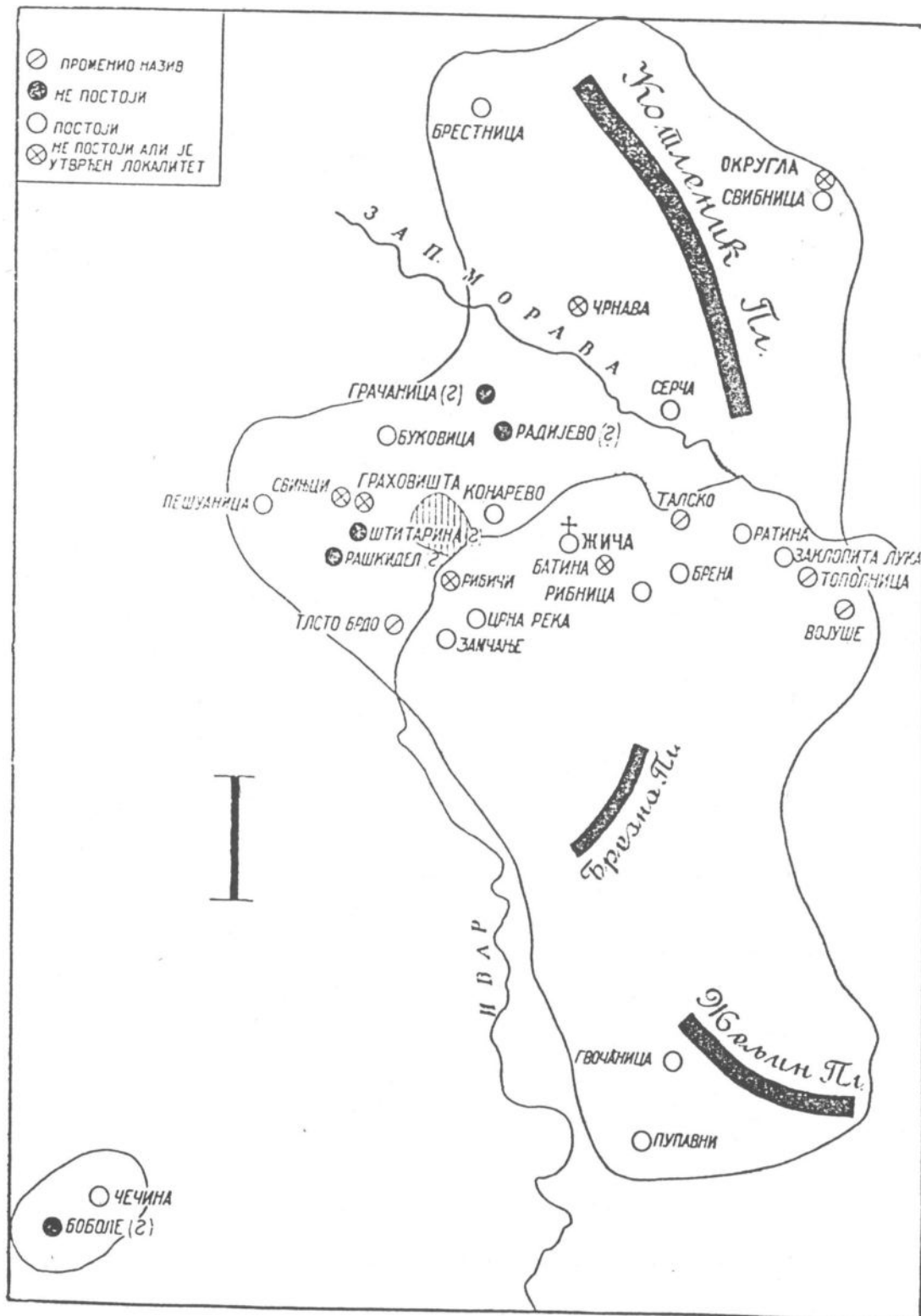

Сл. 2. Карта жичког епархијског властелинства

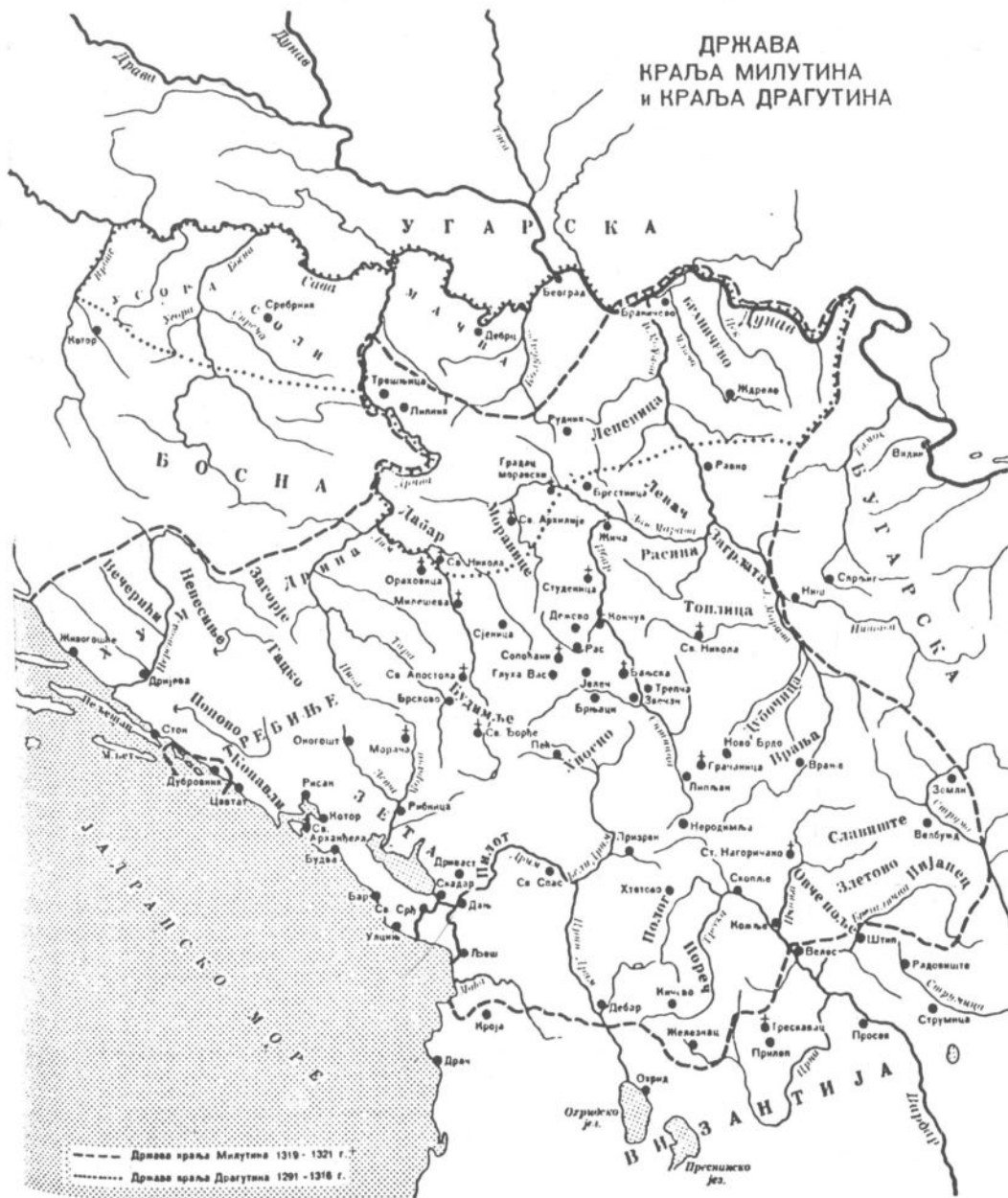

Шема путева у средњовековној Србији и везе са суседним земљама

Сл. 3. Шема путева у средњовековној Србији и везе са суседним земљама

Сл. 4. Бресница у првој групи насеља жичког властелинства

Сл. 5. Држава краља Милутина и краља Драгутина